

A pályázat előzménye az OTKA Néprajzi Zsűri által T 030 291 számon támogatott (*A népi kultúra képének megszerkesztése Magyarországon, 1850-1918*) pályázat volt. Ez 1999-2002 közötti, illetve hosszabbítással, 2003-ig tartó futamideje alatt a hazai néprajztudomány intézményesülésének kezdeteit vizsgálta a 19. század második felében és a 20. század első két évtizedében. A szaktudomány kialakulása mellett már ez a pályázat is szélesebben fogta fel feladatát, és próbálta megragadni, hogy a később „népi kultúrának” tekintett jelenségek hogyan jutottak szerephez a közműveltségben, hogyan kerültek be a kortársak figyelmébe. Ezt a szélesebb témaválasztást követte ez, a T 042 698 számú pályázat, melynek témája: *A népi kultúra a nemzettudatban. Közvélemény és szakkutatás (19-20. század)*. 2003-2006/2008.

1. Új tudománytörténeti források föltárása

Az újabb pályázat az előzményekhez hasonlóan, hozzávetőleg az Osztrák-Magyar Monarchia időszakárt ölelte fel. Ebben az időben még nem volt általánosan elfogadott, összesített vélemény („közvélemény”) arról, hogy mi tartozik a „népi kultúra” fogalmába, hogyan lehet határt vonni az elit kultúra, a tanult, a „városi műveltség” és a falusi, népi, paraszti műveltség között. A népi kultúra egyes jelenségcsoportjait – mint ilyeneket – „föl kellett fedezni”, el kellett különíteni, hogy elfoglalhassák helyüket a népi kultúra fogalmi keretében. Erre az új pályázati ciklusra esett Huszka József sok ezer lapból álló, a Néprajzi Múzeumban őrzött rajzhagyatéknak és tárgyi gyűjtéseinek feldolgozása és bemutatása egy jelentős kiállításon és egy 315 oldal terjedelmű, gazdagon illusztrált katalógusban. A pályázat résztvevői közül rendezője, Fejős Zoltán és Lackner Mónika vett (jelentős) részt a kiállítás és a katalógus munkáiban. A magyar népművészet körébe sorolt tárgyak közül Huszkanak döntő, kezdeményező szerepe volt a falusi faépítészet, a „székely kapuk”, fejfák, festett templomi menyezetek, a szűcs- és szűrhimzések, a kilim technikával szőtt székely „festékes” szőnyegek felfedezésében, feltárásában.

Az ismertetett pályázat kiemelt témája volt a néprajzi, népművészeti magángyűjtemények történetének, egykori állományának számbavétele (Fejős Zoltán), a Huszka által összegyűjtött történeti és falusi, népi himzések alapján az ornamentika, a „magyar népies és renaissance díszítmények”, a „rég Magyar műipari díszítések” leírása (Lackner Mónika). Ezek mellett, a Lackner Mónika, valamint Fejős Zoltán és a kiállítás más munkatársai által írt szövegek mellett, a Huszka korában élő, alakuló ornamentika-felfogásról, az „előkép-mozgalomról”, az elképzelések nemzetközi terjedéséről Sinkó Katalin közölt további szövegeket a kiállítási katalógusban. A műtárgyak útjának követése rávilágított az – utóbb jelentős részben

múzeumokba került – gyűjtemények történetére, a műkereskedők szerepére, a néprajzi múzeumok gyűjteményeinek kialakulására is.

A látókör és az egykorú muzeológiai ismeretek-kapcsolatok körének jelentős bővülését hozták ösztöndíjas kiküldetések külföldi néprajzi múzeumokba, a gyűjteményekről, kiállításokról szóló utijelentések, valamint a külföldi néprajzi kezdeményezésekről beszámoló sajtótudósítások. Ezekből önálló forráskiadványt terveztünk, kb. 200 oldal terjedelemben. A Fejős Zoltán által összeállított tartalomjegyzék mintegy 30-40 tételt tartalmaz, a szövegek legépelése nagy százalékban megtörtént, de a kiadás feltételei még nincsenek biztosítva.

A vidéki központok, múzeumok és egyesületek kutatótevékenységéről kisebb konferenciák, előadások számoltak be, így például (2005. február 3.) Sárköz néprajzi képének alakulásáról. Ezen Szilágyi Miklós Kovách Aladár és Áts Lipót munkásságáról, Balázs Kovács Sándor pedig Pilissy Elemér tevékenységéről tartott előadást, előadásaik az Ethnographiában megjelentek. Miskolcon Herman Ottó emlékének szenteltek ülést (2005. november 8.), itt Szilágyi Miklós Herman Ottónak a halászati gyűjtést országosan ösztönző tevékenységéről beszélt.

2. A népi kultúra, a népművészet elméleti kérdései

A nemzeti ornamentika és a népművészet téma elméleti, fogalomtörténeti vizsgálatát még a korábbi, T 030 291 pályázat keretében Sinkó Katalin hozta dinamikus mozgásba, és vitte tovább a jelen programba. Fölelevenítve a 19-20. század fordulójának vitáit, megvilágította a népművészet (és a törzsi művészetek, a régészet) területén annak idején kialakított fogalmakat és azok összefüggéseit a művészet dolgaiban ma használt kategóriákkal. Ismertette nézeteit a Collegium Budapestben, *Historismus und die ungarische Ornamentik* című előadásában, az Evolution vs. Migration – the Work of Josef Strzygowski című konferencián. Fejős Zoltán – a már említett Huszka-kiállítás és katalógus mellett – a gödöllői múzeum konferenciáján ismertette a művészeti irányok és a népművészet-interpretációk kapcsolatait-ellentételeit A „népművészet” a századelőn – fogalomtörténeti jegyzetek címmel (A népművészet a 19-20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen c. konferencia, Gödöllő, 2004.), megjelent Gödöllőn és angolul is a Collegium Budapest kiadásában. Révész Emese Csók István festészetében elemezte a népművészeti motívumok szerepét. *Kópia, replika és parafrázis Csók István festészetében a 'Pihenő sokác lányok' példáján* címmel előadást tartott az „Imitáció és kreáció” c. konferencián (Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2004. okt. 28-29.). Ebben a pályázati ciklusban jelent meg Révész Emese (művészettörténeti szemléletű)

beszámolója az 1850-1870 közt megjelent népelet-képek általa összegyűjtött anyagáról (*Ars Hungarica*). Ezeknek, mint néprajzi-képi forrásoknak is készült egy feldolgozása, ami megjelenésre vár.

Flórián Mária viseletkutatásaiban a „népviselet kérdését” beillesztette a kézművesipar történetébe. *Szabók* címmel összefoglaló tanulmányt írt egy kézművességgel foglalkozó kézikönyvbe, és előadást tartott *A kézművesség, az iparművészet és a népművészet kapcsolatai* címmel az Iparművészeti Múzeumban (2005. július 22., A népi iparművészet és a kézművesség helyzetéről szóló konferencián) és *A viselet mesterei* címmel az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (2005. november 22.) rendezvényén. A köztudatban, nemzettudatban nemzedékeken át a magyarsághoz való tartozás egyik jelképe volt a „zsinóros magyar ruha”. Ilyen alapon, mint nemzeti jelkép kapott helyet a pályázat kutatási tervében. A „magyar ruha” jellegzetes gombolásáról Flórián Mária ülést szervezett a Magyar Néprajzi Társaságban (2005. szeptember 29.). Sárközi Györgynek a katonai egyenruhák zsinórozásáról és Tompos Lillának a magyar gombkötők, illetve a magyar gombolkodásról itt elhangzott előadásai az Ethnographiában megjelentek. Flórián Mária áttekintette a „zsinóros magyar ruha” paraszti változatának színpadi megjelenéseit, mint a népi kultúra egy sajátos visszacsatolását a közműveltségbe. Erről szóló dolgozata, *Parasztjelmezek a 19. századi magyar színpadon* címmel vár kiadásra.

3. Nemzetközi, európai kapcsolatok a magyar néprajzban

A forrásföltárásoknál említett utijelentések már beszámoltak arról, hogy a magyar néprajzkutatók a tervszerűen indított tanulmányutak révén milyen széles körben tájékozottak lehettek a külföldi törekvésekről. A szomszédos és közeli országok, Cseh- és Morvaország, Ausztria, Lengyelország, Németország, Románia mellett rendszeresen látogatták a holland, dán, finn, norvég, orosz, valamint a francia, sőt észak-amerikai kiállításokat, múzeumokat is. A pályázat tartama alatt a Deutsche Südost-Europa Gesellschaft Bajorországi, Tutzing-i konferenciáján (2004. okt. 4-8.), Hofer Tamás tartott előadást *Kelet és Nyugat a magyarok történeti önazonosításában (Westen und Osten in der historischen Selbstidentifizierung der Ungarn)* címmel. A Freiburgban (2005. június 9.) rendezett konferencián ugyanő beszélt a *Magyarok és a magyarországi németek néprajza: találkozások a tudománytörténetben (Ungarische und ungarndeutsche Volkskunde. Begegnungen in der Wissenschaftsgeschichte)* címmel.

4. Elmaradások és utólagos beiktatások a pályázati tervbe

A pályázat résztvevőiről közölt adatokból kiderül, hogy munkahelyi és személyes kötelezettségeik változása miatt az eredeti pályázók közül többen lemorzsolódtak. Ennek egyik következménye, hogy a pályázat néhány tervezett, közös megnyilvánulása, mint egy 2006-ra tervezett ülészak, valamint az utolsó évben kiadni szándékozott tanulmánygyűjtemény nem valósult meg. Az egy-egy személyhez kötődő vagy a résztémák közül szintén elmaradt a kutatás, pl. Just Zsigmond munkásságával, Farkas Sándor néprajzi tárgygyűjtő-
tevékenységével vagy az országos iparkiállításokkal kapcsolatban.

A pályázat támogatásából a föl nem használt összeg módot adott két kiadványterv beiktatására. (Az OTKA Irodától engedélyt kaptuk a maradványösszeg felhasználására, amely mindkét kiadvány esetében csak résztámogatást jelentett.) Az egyik kiadvány a 19-20. század fordulóján a múzeumi területen dolgozók, illetve a múzeumokkal, anyagi kultúra kutatásokkal kapcsolatos személyek külföldi utijelentéseinek és a külföldi néprajzi gyűjteményekről, kiállításokról a magyar sajtóban megjelent cikkeinek összegyűjtött kiadása. Ezek a jelentések eddig szinte teljesen ismeretlen, élénk kapcsolattartást dokumentálnak a magyar múzeumok és a szomszédos országok (Ausztria, Csehország, Lengyelország stb.), sőt távolabb Franciaország, Skandinávia, még az Egyesült Államok irányában is. A Fejős Zoltán által összegyűjtött anyag 30-35 tétel, a kiadáshoz már újra le van gépelve, megszerkesztve, de magát, a nyomdai munkát már nem tudtuk megrendelni. A kötet kb. 200 oldal terjedelmű lesz, címe: *Népisme múzeumok Európában. Külföldi minták a 19. század második feléből és a 20. század első két évtizedéből.* A másik támogatott tétel Hofer Tamásnak 1965-2007 között megjelent 23 néprajzi folyóirat-cikke, tanulmánya egy kötetben. Nyolc tanulmány először idegen nyelven, külföldön jelent meg, most készült el magyar fordításuk. Többnek a témája kapcsolódik a jelen projekt kutatásaihoz, így az osztrák és a magyar falusi kultúra alakulásában megfigyelhető kronológiai egyezésekről-különbségekről, illetve az osztrák és a magyar néprajz hátterében az eltérő nemzetfelfogásokról szólnak. Más tanulmányok összeurópai összehasonlító fogalmi keretet keresnek a magyar folyamatok mellé stb. A kötet címe: *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok diszciplínák változó határvidékeiről.* A kézirat előkészítése megtörtént, a kötetet kiadásra elfogadta a L'Harmattan kiadó, de a nyomdai kivitelezés sajnos átnyúlik a következő év elejére.